

Utjecaj likovnih aktivnosti na razvoj djece predškolske dobi

Litvić, Patricija

Undergraduate thesis / Završni rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:147:831980>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-18**

Repository / Repozitorij:

[University of Zagreb Faculty of Teacher Education - Digital repository](#)

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ**

Patricija Litvić

**UTJECAJ LIKOVNIH AKTIVNOSTI NA RAZVOJ
DJECE PREDŠKOLSKE DOBI**

Završni rad

Zagreb, rujan, 2022.

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ**

Patricija Litvić

**UTJECAJ LIKOVNIH AKTIVNOSTI NA RAZVOJ
DJECE PREDŠKOLSKE DOBI**

Završni rad

**Mentor rada:
doc. mr. art. Ivana Gagić Kičinbači**

Zagreb, rujan, 2022.

SAŽETAK

Polaskom u dječji vrtić, predškolsko dijete malim koracima kreće na nevjerojatno putovanje iz bliskoga i konkretnoga u nešto beskrajno i apstraktno. Ono prolazi kroz nekoliko razvojnih faza upoznajući sebe i svijet uokolo sebe. Na svom razvojnom putu, dijete spoznaje pojam umjetnosti otkrivajući pritom svoju kreativnost i svoje stvaralačke sposobnosti. Likovna umjetnost zauzima veliko mjesto u odgoju i obrazovanju predškolskog djeteta. Uloga odgojitelja vrlo je važna za pripremanje, ohrabrivanje i motiviranje djeteta kako bi se ono, na sebi svojstven i čaroban način, likovno izrazilo. Vizualno-likovni odgoj i obrazovanje u ovoj fazi razvoja osnova je budućeg likovnog razvoja s trenutnim stvaranjem temelja vlastitog likovnog stvaralaštva, komunikacije s djelima likovne umjetnosti i svekolikog vizualno-likovnog okruženja. Kako bi odgojitelji bili u mogućnosti pravilno vizualno-likovno odgojiti i obrazovati dijete predškolske dobi, oni moraju poznavati obilježja kroz koje svako dijete prolazi na svom putu likovnog odrastanja. Odgojitelji trebaju upoznati djecu kako bi, prema likovnog tipologiji, mogli odrediti kojem likovnom tipu, s obzirom na osobne kompetencije, likovne sposobnosti i interes za likovno-izražajna sredstva, dijete pripada. Vrlo je važno i odgojiteljevo poznavanje likovnih materijala i tehnika s kojima dijete predškolske dobi može stvarati. Nadalje, odgojitelji trebaju osmisliti i isplanirati likovne aktivnosti koje će djetetu *dati krila* i omogućiti mu širok spektar mogućnosti za izražavanje svoje kreativnosti i svojih likovnih sposobnosti. Svrha je ovoga rada objasniti likovne aktivnosti koje odgajatelji mogu provoditi s djecom i predočiti kako te likovne aktivnosti utječu na razvoj djece predškolske dobi.

Ključne riječi: djeca predškolske dobi, odgajatelji, likovne aktivnosti, likovno stvaralaštvo

The Impact of Art Activities on Preschool Children

ABSTRACT:

Starting kindergarten, preschool children take small steps on an incredible journey from the close and concrete to something endless and abstract. It goes through several developmental stages getting to know itself and the world around it. On his developmental path, the child gets to know the concept of art, discovering his creativity and his creative abilities. Fine art occupies a large place in the upbringing and education of a preschool child. The role of the educator is very important for preparing, encouraging and motivating the child so that he, in his own unique and magical way, can express himself artistically. Visual art education in this stage of development is the basis of future art development with the immediate creation of the foundation of one's own art creation, communication with works of art and any visual art environment. In order for educators to be able to properly raise and educate a child of preschool age, they must know the characteristics that each child goes through on his or her way of artistic development. Educators should get to know the children in order to be able to determine, according to the art typology, to which art type, with regard to personal competences, artistic abilities and interest in artistic means of expression, the child belongs. The educator's knowledge of art materials and techniques with which a preschool child can create is also very important. Furthermore, educators should design and plan art activities that will give the child wings and provide him with a wide range of opportunities to express his creativity and artistic abilities. The purpose of this paper is to explain the art activities that educators can carry out with children and to show how these art activities affect the development of preschool children.

Keywords: preschool children, kindergarten teachers, artactivities, artcreativity

SADRŽAJ

Sažetak

Abstract

1. UVOD	1
2. Predškolsko dijete	2
2.1. Obilježja razvojnih faza predškolskog djeteta	2
3. Vizualno-likovni odgoj i obrazovanje	3
3.1. Psihologija vizualno-likovnog odgoja i obrazovanja	5
3.2. Predškolska ustanova i vizualno-likovni odgoj i obrazovanje	5
3.3. Uvjeti za realizaciju likovne kulture u predškolskoj ustanovi.....	6
4. Razvoj likovnog stvaralaštva u djece predškolske dobi	7
4.1. Likovna tipologija djece	10
5. Likovno djelo i likovni izraz djece predškolske dobi	13
6. Likovne tehnike u aktivnostima likovne kulture u predškolskim ustanovama.....	14
6.1. Primjeri dječjih uradaka s obzirom na vrste likovnih tehnika.....	15
6.2. Primjeri likovnih aktivnosti	17
7. Utjecaj likovnih aktivnosti na razvoj predškolskog djeteta	21
ZAKLJUČAK	23
LITERATURA	24
POPIS SLIKA	27
IZJAVA O IZVORNOSTI ZAVRŠNOG RADA	28

1. UVOD

Početak 20. stoljeća, talijanska liječnica i pedagoginja Maria Montessori ustvrdila je kako novorođenčad, tek rođena ljudska bića, pred sobom imaju velik zadatak samooblikovanja i razvijanja inteligencije učeći pritom uz pomoć svih svojih pet osjetila. Naglasivši važnost prenošenja „znanja od ruke do mozga i natrag“ jer „mozak ne smije dobiti ništa što prije toga nije dobila ruka“, Maria Montessori godinama je „tragala za ljudskim duhom u svakome djetetu“ (Polk Lillard i Lillard Jessen, 2022, str. 5). Otkrila je kako svako ljudsko biće za života prolazi kroz nekoliko razvojnih faza tijekom kojih otkriva svoje sposobnosti i vještine koje mu je priroda podarila. Prve četiri razvojne faze (prenatalno razdoblje, razdoblje dojenja, razdoblje ranog djetinjstva i razdoblje školske dobi) predstavljaju predškolsko dijete, jednog *osjetilnog istraživača* čiji su roditelji i odgajatelji ključni za oblikovanje njegovog cjelovitog ljudskog bića. „Tih je godina dijete preplavljeno životnom mudrošću, ona je u svemu što radi, u svemu što doživljava - trebamo mu samo dopustiti da se tomu potpuno preda“, *raširi krila* i upozna svijet (Montgomery, 2020, str. 12). Kako bi odgajatelji bili u mogućnosti kvalitetno promatrati dijete, surađivati s njime i voditi ga radosnim putem njegova odrastanja, oni moraju organizirati poticajan te maštom i kreativnošću bogat odgojno-obrazovni proces (Polk Lillard i Lillard Jessen, 2022).

Likovna kultura zauzima veliko mjesto u odgoju i obrazovanju predškolskog djeteta. Likovnim odgojem i obrazovanjem u dječjim vrtićima njeguje se sposobnost uporabe likovnih sredstava u plošnom, prostornom i prostorno-plastičnom oblikovanju. Ono je vrlo važno jer likovno izražavanje djece predstavlja i sredstvo za bolje upoznavanje djece zbog toga što je likovno stvaralaštvo „odraz dječje emocije, mašte, ekspresije, naivno je i iskreno te je jedan od osnovnih oblika izražavanja djetetove ličnosti“ (Grbeša, 2020, str. 3).

2. Predškolsko dijete

„Dijete je dragocjeno ljudsko biće u razvoju“ pred kojim je vrlo važan zadatak (Herceg i sur., 2010, str. 45). Ono se treba „izgraditi u cjelovito ljudsko biće koje će u odrasloj dobi biti sposobno pridonositi svijetu i moći promijeniti svijet nabolje“ (Polk Lillard i Lillard Jessen, 2022, str. 240). Predškolskom djetetu otvara se svijet, „krovovi kuća gotovo su mu nadohvat ruke, zidovi kao da padaju, a ni zvijezde mu najednom nisu onoliko daleke, i one kao da su mnogo bliže“ (Montgomery, 2020, str. 11). Važno je zapamtiti kako čaroban put njegova odrastanja ne ovisi samo o njegovu potencijalu, već i o njegovom odgoju i obrazovanju i djelovanju njegovih najbližih (roditelja, baka i djedova, odgojitelja) i okoline.

Kao i svako drugo živo biće, dijete kroz život prolazi tjelesni, kognitivni, emocionalni i socijalni razvoj. Ove četiri vrste razvoja integriraju razvoj svih osjetila (vid, sluh, njuh, okus i dodir), razvoj misli i kreativnosti te emocionalni i socijalno-etički razvoj pojedinca. Polazeći od teorijskih objašnjenja mnogih psihologa, razlikujemo šest razvojnih faza živih bića: prenatalno razdoblje (prva faza), razdoblje dojenja (druga faza), razdoblje ranog djetinjstva (treća faza), razdoblje predškolske dobi (četvrta faza), školsko doba (peta faza) i zrelo doba u trajanju od 20. do 50. godine života (šesta faza). Usporedno s navedenim razvojnim fazama i njihovim prijelaznim fazama, u čovjeka se s lakoćom provodi i razvoj svih oblika umjetnosti. Svaka umjetnost specifična je na svoj način, pa tako i likovna. Likovnom umjetnosti razvija se ljubav za estetiku i stvaralački potencijali djeteta (Herceg i sur., 2010).

2.1. Obilježja razvojnih faza predškolskog djeteta

Razvoj djeteta u majčinoj utrobi temeljna je karakteristika prve razvojne faze djeteta zbog toga što ona pretpostavlja i utemeljuje daljnji dječji razvoj. Slijedi je prva prijelazna faza koja traje otprilike petnaest dana po rođenju djeteta. Ona predstavlja prilagođavanje novorođenčeta na vanjske uvjete života (zrak, svjetlost, temperaturu, itd.) koji uvjetuju formiranju osjetilnih reakcija na vanjski svijet (Herceg i sur., 2010).

Drugu razvojnu fazu ili razdoblje dojenja (prva godina života) obilježava intenzivan fizički i psihomotorički razvoj djeteta koji je ujedno i njegova prva optička, motorička i psihička priprema za kasniju likovnu aktivnost. Druga prijelazna faza obuhvaća vrijeme između desetog i četrnaestog mjeseca djetetovog života i predstavlja djelomično osamostaljivanje djeteta od majke (Herceg i sur., 2010).

Treća razvojna faza ili razdoblje ranog djetinjstva u prosjeku traje dvije godine (od prve do treće godine života). S dvije godine u djeteta se javljaju prve usvojene motoričke

vještine. „U početku dijete hvata predmete cijelom šakom, zatim ih može bacati, slaže tri kocke, drži olovku i može njome šarati“ (Herceg i sur., 2010, str. 46). Nadalje, dijete još uvijek ne razlikuje svoje osjećaje od osjećaja drugih pa osjećaje drugih doživljava kao svoje. Od druge do treće godine, dijete postiže sve bolju ravnotežu i koordinaciju pokreta ruku (predmete hvata prstima i palcem, lista knjigu, papir savija na dva dijela, koristi škare, prilikom crtanja pokreće šaku iz zgloba, itd.). Treća prijelazna faza traje nekoliko mjeseci oko djetetove treće godine i predstavlja pripremu za uspostavljanje budućih socijalnih odnosa (Herceg i sur., 2010).

Četvrta razvojna faza naziva se još i razdoblje predškolske dobi. Traje do šeste, odnosno sedme godine djetetova života. Obilježava je sve složeniji djetetov motorički razvoj. Od treće do četvrte godine dijete hvata malu loptu, niže kuglice, gradi oblike po uzoru (toranj, kuća, vlak) i sl. Ono drži olovku s tri prsta povlačeći manje oblike (detalje) te imenuje motiv koji je nacrtalo. Od četvrte do pete godine uspostavlja se dominacija desne ili lijeve ruke i noge (oko 85% djece su dešnjaci). Dijete otiskuje pečatima, koristi kist te crta prepoznatljive oblike s više detalja. Napredak u motorici primjećuje se i od pete do šeste godine kada dijete loptom gađa određeni cilj, upotrebljava pribor za jelo, vezuje vrpču, izrezuje oblike škarama, sigurno povlači razne crte, precrtava velika slova i brojeve, itd. Nadalje, u ovome razdoblju dijete može započeti postupak učenja šivanja. Od šeste do sedme godine dijete lijepi manje izrezane oblike u prethodno zamišljeni lik, razlikuje boje i nijanse boja, sigurno pokriva manje površine bojom i oblikuje manje plastične detalje. Tijekom ove razvojne faze, razvoj socijalne svijesti i emocija dolazi sve više do izražaja. Dijete uči kontrolirati svoje osjećaje i boriti se s osjećajem straha. Ono razvija prijateljstva i počinje shvaćati vrijednost pravednosti (Herceg i sur., 2010). Četvrta prijelazna faza simbolizira prijelaz u školsko doba i traje u vremenskom periodu od „oko šest mjeseci između šeste i sedme godine života, a obilježava ga postupni prijelaz iz konkretnog k apstraktnom mišljenju, kao pretpostavka daljnjeg intelektualnog razvoja“ (Herceg i sur., 2010, str. 47).

3. Vizualno-likovni odgoj i obrazovanje

Pravilan pristup vizualno-likovnom odgoju i obrazovanju predmet je rasprava više od stotinu godina. Potkraj 19. stoljeća, talijanski pjesnik i filozof Corrado Ricci identificirao je dječji crtež fenomenom kada je na uličnim grafitima „uočio iskrenost i originalnost dječjeg likovnog stvaralaštva. Na višim se dijelovima zida očitavao jasniji detaljniji prikaz motiva koji je izradilo starije dijete dok je na nižim dijelovima nespretnim potezima slično pokušalo nacrtati

mlađe djetete“ (Balić Šimrak i sur., 2011, str. 31). Svoja razmišljanja objavio je u knjizi *L'Artedei Bambini*, prvoj knjizi u potpunosti posvećenoj dječjoj umjetnosti.

Utjecajni engleski pjesnik, povjesničar umjetnosti, likovni kritičar i borac za dječja prava Herbert Read danas se smatra jednim od otaca suvremenog vizualno-likovnog odgoja i obrazovanja. Sredinom 20. stoljeća objavio je kontroverzno djelo *Education Through Art* u kojem je svoje viđenje da se „bez umjetničkog, odnosno stvaralačkog iskustva čovjek ne može otvoriti prema svijetu, niti se svijet bez umjetnosti može otkriti čovjeku“ (Balić Šimrak, 2010, str. 5). Kazao je kako su logika, intelekt, sposobnost mišljenja, pamćenje i osjećajnost temeljne karakteristike likovne umjetnosti koja u punom smislu riječi uključuje postupke crtanja, slikanja i modeliranja. Ukoliko pretpostavimo da se intelekt i osjećajnost međusobno prožimaju, pretpostavljamo i da se samo usvajanjem vizualnog i likovnog govora stvara mogućnost komuniciranja u prostoru i vremenu (Grgurić i Jakubin, 1996; Tanay, n.d.).

Vizualno-likovni odgoj i obrazovanje temelji se na vizualnom i likovnom govoru koji djeca usvajaju putem vlastitog likovnog stvaralaštva, komunikacijom s djelima likovne umjetnosti i svekolikog vizualno-likovnog okruženja. Ciljevi vizualno-likovnog odgoja i obrazovanja su naučiti kako učiti vidjeti, neverbalno komunicirati sa samim sobom, drugima i okolišem i razvijati kreativno mišljenje (Grgurić i Jakubin, 1996; Tomašević Dančević, n.d.). Slika 1. prikazuje čimbenike koji utječu na stvaralački proces vizualno-likovnog odgoja i obrazovanja pojedinca. To su: prethodno stečeno znanje, prethodno stečene vještine, prethodno stečena iskustva i osobnost pojedinca. Njihovi omjeri ne mogu se točno odrediti jer su individualni za svakog pojedinca.

Slika 1. Čimbenici stvaralačkog procesa (Balić Šimrak i sur., 2010, str. 57)

Vizualno-likovni odgoj i obrazovanje u početnom školovanju (fazi predškolskog razvoja) „planirano je kao osnova budućeg razvitka, a pravi se njegovi ciljevi mogu ispuniti tek kasnije, jer se pokrenuti procesi nastavljaju i spontano ugrađuju u svekoliko djetetovo (i čovjekovo) shvaćanje i učenje“ (Grgurić i Jakubin, 1996, str. 14).

3.1. Psihologija vizualno-likovnog odgoja i obrazovanja

Psihologija vizualno-likovnog odgoja i obrazovanja iznalazi da dijete zahvaljujući likovnoj umjetnosti zadovoljava većinu svojih psiholoških potreba.

U prvom redu to je potreba za postizanjem uspjeha. Kada dijete stvara sliku, ono se unaprijed veseli što će sliku pokazati roditeljima, prijateljima ili odgajatelju i prenijeti im što je doživjelo. Dijete će slikom odraslome ispričati priču i transponirat će mu svoje emocije poput svakog umjetnika. Nadat će se pohvali, a kada je dobije osjetit će se vrjednijim, samozadovoljnijim i samouvjerenijim. Osjećat će se dobro, „a to je najvažnije u prihvaćanju samoga sebe i sebe od sredine u kojoj živi - dobit će satisfikaciju, gratifikaciju, otjerati frustraciju, izazvat će osjećaje u gledanju njegova djela“ (Radovančević, n.d., str, 263). Likovnim stvaralaštvom zadovoljava se i potreba za neovisnošću. Djeca je traže jer samo uz pomoć razumnog stupnja slobode ona mogu obojiti svoj svijet i urediti ga pisaljka koje ostavljaju trag na papiru (Radovančević, n.d.).

3.2. Predškolska ustanova i vizualno-likovni odgoj i obrazovanje

Predškolska ustanova ili dječji vrtić „predstavlja tkanje višestruko isprepletenih težnji i akcija svih koji u njemu svakog dana djeluju i sudjeluju; njihovih interakcija s prostorom i drugim osobama, njihove komunikacije i odnosa, načina organizacije vremena i aktivnosti i slično“ (Ministarstvo znanosti obrazovanja i sporta [MZOS], 2014, str. 5). Ona simbolizira *zlatni trenutak* koji se događa samo jednom za života i na roditeljima i odgojiteljima je da ga iskoriste za pružanje najboljeg odgoja i obrazovanja djeci (Đuranović i sur., 2020).

Nacionalni kurikulum za rani i predškolski odgoj i obrazovanje propisuje šest temeljnih vrijednosti koje dijete treba usvojiti (znanje, identitet, humanizam i tolerancija, odgovornost, antonimija i kreativnost) čiji je cilj unaprjeđenje intelektualnog, društvenog, moralnog, duhovnog i motoričkog razvoja djeteta predškolske dobi (MZOS, 2014).

Kreativnost „predstavlja osnovu razvoja djeteta u inicijativnu i inovativnu osobu koja je u stanju prepoznati, inicirati i oblikovati različite kreativne aktivnosti i pronalaziti originalne pristupe rješavanju različitih problema“ (MZOS, 2014, str. 20-21). Budući da odgojitelji „provode dosta vremena s djecom, njihova je uloga ključna u poticanju ili suzbijanju dječje kreativnosti“ (Đuranović i sur., 2020, str. 93). Kako bi odgojitelji bili u mogućnosti poticati dječju kreativnost, oni moraju znati prihvatiti prirodnu (izvornu) kreativnost djeteta koju je od osobite važnosti potrebno svakodnevno njegovati, poticati i razvijati brojnim različitim oblicima izražavanja i stvaranja koji uključuju verbalne, kretne,

likovne i brojne druge ekspresivne modalitete. Oni moraju nesebično vjerovati u dječju snagu i dopustiti njihovoj mašti da *dobije krila*. Oni moraju biti motivirani, samouvjereni, brižni, marljivi, fleksibilni, maštoviti, otvoreni i spremni za cjeloživotno učenje jer upravo su to karakteristike kreativnog odgojitelja (Đuranović i sur., 2020; MZOS, 2014).

Shodno navedenom, organizacija odgojno-obrazovnog procesa predškolske ustanove temelji se na sljedećim smjernicama: učvršćivanje raznovrsnih simboličkih izričaja djeteta, osmišljavanje metodičkih aktivnosti koje se ne oslanjaju na uvježbavanje i ponavljanje već na kreativno stvaranje, poticanje na stvaralačko izražavanje vlastitih ideja, iskustava i emocija u nizu umjetničkih područja; korištenje različitih izražajnih medija, napuštanje klišeja i shema, poticanje na čuđenje, fasciniranje i uočavanje detalja, promišljanje o novim perspektivama i mogućnostima izražavanja te posvećivanje pažnje samom kreativnom procesu, a ne (samo) rezultatu tog procesa (MZOS, 2014).

3.3. Uvjeti za realizaciju likovne kulture u predškolskoj ustanovi

Uvjeti za realizaciju likovne kulture u predškolskoj ustanovi promatraju se s gledišta mikro- i makro- konteksta. „Makro- kontekst odnosi se na profesionalnu politiku dječjeg vrtića, a mikro- kontekst promatra se na razini rada u odgojno-obrazovnim skupinama“ (Herceg i sur., 2010, str. 51). U zgradi dječjeg vrtića potrebno je osigurati prostorno-materijalno okruženje (prostor i opremu) prilagođeno dječjim razvojnim potrebama za likovnu umjetnost.

Sama organizacija prostorno-materijalnog okruženja treba biti usmjerena na dijete jer o njoj u velikoj mjeri ovisi hoće li se ili neće razviti djetetova kreativnost. Karakteristike prostorno-materijalnog okruženja koje utječu na razvoj dječje kreativnosti su: postojani izvor pozitivne emocionalne potpore, stimulacija svih pet osjetila, nepostojanje pritiska i napetosti, svakodnevni izazovi koji nisu niti prelagani niti preteški, sloboda biranja vlastitih aktivnosti i procjena rezultata svojih napora. Nadalje, dobro organiziranim prostorno-materijalnim okruženjem djetetu se omogućava ugodna atmosfera koja potiče istraživanje i zabavu pri učenju i dopušta da bude aktivni sudionik, a ne pasivni promatrač vizualno-likovnog odgoja (Đuranović i sur., 2020).

Brojni navedeni uvjeti i karakteristike prostorno-materijalnog okruženja za razvoj kreativnosti mogu se svesti na dva osnovna uvjeta koja moraju biti zadovoljena kako bi se realizirala likovna kultura u predškolskoj ustanovi. To su:

1. „duhovni uvjeti, likovna tradicija, zanimanje za likovne vrijednosti jedne sredine te želje sredine za poticanje kreativnosti i napretka
2. nužni materijalni uvjeti za likovnu aktivnost“ (Herceg i sur., 2010, str. 52).

4. Razvoj likovnog stvaralaštva u djece predškolske dobi

„Djeca su čarobnjaci mirisa, boja i zvuka i nitko nije veći majstor u otkrivanju titravih tajni od djece. Djeca su genijalna u oduhovljavanju pojava. Radosti jedne poslijepodneve rasvjete, muzikalnu ljepotu mjesečine pod krošnjama kestenova, noćnu vožnju u vlaku ne može doživjeti svečanije od djeteta - nitko. U neoskvrnutom još osjećaju prostora, u šarenilu boja i mirisa, djeca stoje pred događajima naivno i to prvotno gledanje jeste najvrednije, jer je neposredno razotkrivanje zastora nad scenom, koja se trajno objavljuje čovjeku kao tajna vlastitog života“ (Miroslav Krleža) (Grgurić i Jakubin, 1996, str. 77).

Svijet dječjeg likovnog stvaralaštva bogatstvo je svježine, autentičnosti, mašte i neočekivane i nepredvidive kreativnosti. Ono je sklad spontanosti, ekspresije, skladnosti i ritmičnosti. Istina je da se djeca oduvijek vole likovno izražavati bilo da je to zbog njihove urođene sklonosti za igrom ili unutarnje potrebe za doživljajem i akcijom uz pomoć kojih prikazuju ono što ih interesira i uzbuđuje. „Svi dječji likovni produkti ne sadrže likovno-estetičku i originalnu vrijednost, ali ipak veći dio njih ima izvoran, neometen dječji likovni izraz i likovno-kreacijsko obilježje“ (Grgurić i Jakubin, 1996, str. 28). Djeca otvoreno komuniciraju o svojoj likovnoj aktivnosti. Ne skrivaju svoje osjećaje i želju da naprave nešto za odrasle. Priroda njihova likovnog stvaralaštva individuum je za svakog pojedinca. Primjerice, neku djecu fascinira manipulativni aspekt likovnog izražavanja (taktilna percepcija boja, gline i sl.), a neku vizualni aspekt likovnog izražavanja (izbor boje i svladavanje oblika) (Grgurić i Jakubin, 1996).

Na razvoj dječjeg likovnog stvaralaštva utječu tri međusobno povezana procesa sazrijevanja i učenja. Prvi proces odnosi se na razvoj psihomotorike ruke, šake i prstiju i učenje i uvježbavanje korištenja instrumenta rada (olovka, kist). Drugi proces odnosi se na spoznavanje okoline i razvoj znanja o njoj, a treći na želju i potrebu likovnog izraza upoznate okoline i to na način da dijete kreće od prikazivanja onoga što zna o okolini (intelektualnog realizma) do onoga što zbilja može vidjeti u okolini (vizualni realizam). Herbert Read definirao je tri razvojna stupnja likovnog stvaralaštva. Prvi stupanj karakterističan je za djecu predškolske dobi (odnosi se na vremenski period od rođenja do djetetove sedme godine). Za vrijeme ovog stupnja, priroda dječjeg likovnog izražavanja je slobodna i dijete izražava ono što osjeti i doživi u komunikaciji s okolinom. Drugi stupanj odnosi se na učenike osnovne škole i traje sedam godina, od djetetove sedme do četrnaeste godine. U tom periodu „dijete promatra svijet oko sebe i stječe sve složenije likovne spoznaje“ (Grgurić i Jakubin, 1996, str. 30). Treći stupanj obilježava razdoblje svjesne primjene likovnog jezika, upoznavanje likovnih

pravaca u umjetnosti i shvaćanje likovnih vrijednosti u vremenskom periodu od četrnaeste do dvadesete godine (Grgurić i Jakubin, 1996).

„U većini periodizacija dječjeg likovnog izražavanja možemo uočiti osnovni Linquetov model“ koji navodi tri osnovne faze dječjeg likovnog stvaralaštva: fazu šaranja (početak likovnog izražavanja), fazu dječjeg realizma (početak namjernog prikazivanja) i fazu vizualnog ili optičkog realizma (propadanje dječjeg crteža) (Grgurić i Jakubin, 1996, str. 30). U tablici 1 prikazana su obilježja faze dječjeg realizma (faza šaranja i faza sheme) koje se odnose na likovni izraz djece predškolske dobi. Slika 2 prikazuje primjere dječjih crteža iz faze šaranja, a slika 3 primjere dječjih crteža iz faze shema.

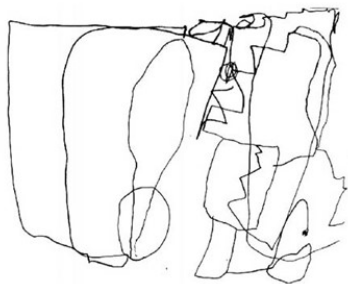
Tablica 1.

Faze likovnog izraza u djece predškolske dobi (Grgurić i Jakubin, 1996).

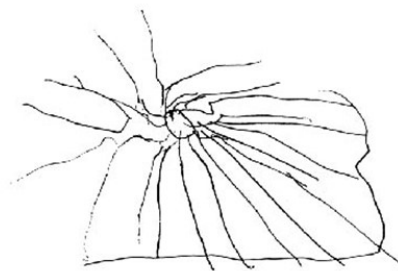
FAZA DJEČJEG REALIZMA	
Faza izražavanja primarnim simbolima (faza šaranja)	Faza izražavanja složenim simbolima (faza sheme)
dijete od 1. godine i 5 mjeseci do 3. godine i 5 mjeseci	dijete od 3. godine i 6. mjeseci do 6. godina
predpojmovno mišljenje	konkretno predoperacionalno mišljenje
spontani pristup okolini	
1. godina - držanje olovke grčevito među prstima, crtanje iz lakta, pokreti podlaktice naprijed-nazad - vrh olovke se rijetko podiže s papira - crteži se ne imenuju	1. faza <i>likovna aktivnost - likovno djelo - misaone operacije</i> 2. faza <i>misaone operacije - likovna aktivnost - likovno djelo</i>
2. godine - različita držanja olovke (kao čekić, među prstima, čitavom šakom) - veća pozornost pridaje se tragovima na papiru - rana faza risanja: udarno, titrajno i kružno risanje (nepostojanje težišta)	- likovna ostvarenja postaju sredstvo komunikacije - perceptivni egocentrizam - simboli nevizualnih obilježja (skakanje, plesanje, zvukovi, nevrijeme) - sloboda u odabiru boja - naglašavanje bitnih detalja i obrisa bojom (crteži su emocijski obojeni)
3. godine - držanje olovke sličnije je onomu u odrasle osobe (ruka se okreće oko ramenog zgloba, finiji pokreti vrše se iz lakta i prstiju) - kontrolirano risanje - imenovanje crteža - prvi prikaz čovjeka („glavonožac“)	- izduživanje pojedinih dijelova tijela čovjeka te naznake kose, obuće i odjeće - prikaz očiju i usta na licu - uz lik čovjeka pojavljuju se djetetu bliske stvari (kuća, kućni ljubimci, drveće i cvijeće)
kreativnost spontane aktivnosti	

CVIJET

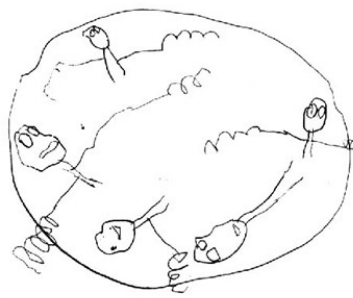
KUĆA

SUNCE

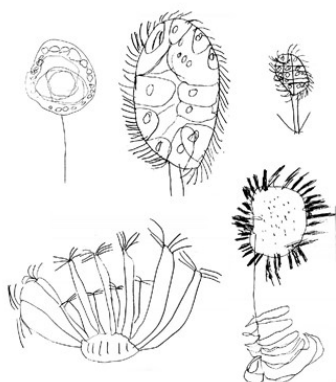

GARDEROBA

DJECA PLEŠU KOLO

Slika 2. Primjeri dječjih crteža (faza šaranja) (Huzjak, n.d.a)

CVIJET

KUĆA

ČOVJEK

Slika 3. Primjeri dječjih crteža (faza sheme) (Huzjak, n.d.b)

4.1. Likovna tipologija djece

Individualne razlike tijekom razvoja djece vidljive su i na likovnim dječjim uradcima, odnosno likovnoj tipologiji djece. Likovna tipologija djece ovisi o tri kriterija: o općim psihičkim karakteristikama ili osobnim kompetencijama djece, o njihovom izražavanju određenih likovno-izražajnih sposobnosti za vrijeme rada te o njihovoj naklonosti i izboru likovno-izražajnih sredstava prilikom stvaranja. „U većini slučajeva nema čistih likovnih tipova, već se kod svakog djeteta javlja kombinacija, npr. racionalnog i konstruktivnog tipa, eventualno i prostornog ili urednog odnosno emocionalnog, maštovitog i impulzivnog tipa“ (Herceg i sur., 2010, str. 64). Priroda likovnog izraza djeteta s vremenom se mijenja. Odgojitelji su nužni osmišljavati i prilagođavati pravilne metodičke aktivnosti vizualno-likovnog odgoja i obrazovanja osobnim karakteristikama djece i mogućnostima njihoveprirodne promjene tijekom razvoja djece.

Prema osobnim karakteristikama djece razlikujemo osam likovnih tipova. S obzirom na razvijenost motorike ruke, spominjemo motoričko-tehnički i nespretnan likovni tip. Motoričko-tehnički tip djeteta ima vrlo dobro razvijenu motoriku ruke i vrlo lako razlikuje vrste crta i njihove međusobne odnose, dok nespretni tip djeteta još uvijek nema dovoljno dobru razvijenost motorike ruke i nespretno povlači crte i nanosi boju na podlogu. Nadalje, razlikujemo brzi i spori likovni tip djeteta. Dijete koje ima karakteristike brzog likovnog tipa vrlo brzo radi i ostvaruje likovni uradak. Ono „pritom ne obraća veću pozornost na delikatnost i osjetljivost u likovnom izražavanju“ (Herceg i sur., 2010, str. 63). Dijete sporog likovnog tipa vrlo sporo ostvaruje svoju zamisao i svoj likovni uradak te ponekad slični nespretnom likovnom tipu. Pedantan likovni tip „probleme određenog likovnog zadatka savjesno i polako rješava“, anjemu suprotanpovršan likovni tip,, svoje likovne ideje i namjere ostvaruje bez žara i uvjerenja“ te će najčešće likovni uradak završiti bez emocija (Herceg i sur., 2010, str. 64). Prema osobnim kompetencijama djeteta, razlikujemo još i aktivan i pasivan likovni tip. Aktivan likovni tip u realizaciju svog likovnog uratka ulaže mnogo truda i vremena, dok se pasivan likovni tip teško motivira i dugo odlučuje o tome što svojim likovnim uratkom želi izraziti (Herceg i sur., 2010).

S obzirom na razvijenost određenih dječjih likovnih sposobnosti, razlikujemovizualni, imaginarni, intelektualni, ekspresivni, senzitivni, tip vizualnog sjećanja, analitički i sintetski likovni tip. U tablici 2 prikazana su obilježja prethodno navedenih likovnih tipova djece. Slike 4-11 prikazuju primjere dječjih crteža određenih likovnih tipova uvjetovanih likovnim sposobnostima djeteta.

Tablica 2.

Obilježja likovnih tipova djece uvjetovanih likovnim sposobnostima (Herceg i sur., 2010).

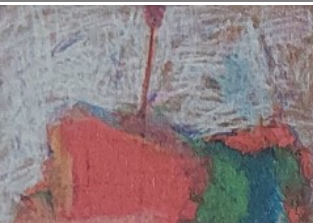

Likovni tip	Obilježja likovnog tipa	Primjer dječjeg crteža
Vizualni tip	<ul style="list-style-type: none"> - likovni izraz temelji se na točnom i osjetljivom zapažanju - dijete teži realnom likovnom izrazu - motivi iz neposredne okoline 	
Imaginarni tip	<ul style="list-style-type: none"> - likovni izraz temelji se na mašti - motivi iz mašte - <i>realni</i> motivi realiziraju se na neobičan i neočekivan način 	
Intelektualni tip	<ul style="list-style-type: none"> - likovni izraz temelji se na vizualnom pamćenju i likovno-kreativnom mišljenju - dijete racionalno planira i stvara svoj likovni uradak 	
Ekspresivni tip	<ul style="list-style-type: none"> - likovni izraz temelji se na vlastitim emocijama - dijete ne planira postupak realizacije ideje (prepušta se spontanosti) - uzbudljivi i osjećajni motivi 	
Senzitivni tip	<ul style="list-style-type: none"> - likovni izraz temelji se na osjetljivom opažanju - dijete naglašava ono što mu je iznimno, neobično, poetsko i likovno zanimljivo - motivi na temelju neočekivanih poticaja 	
Tip vizualnog pamćenja	<ul style="list-style-type: none"> - likovni izraz temelji se na vizualnom pamćenju - dijete slijedi likovnu strukturu koja odgovara njegovim spoznajama o stvarima oko njega - najbolje ostvaruje zadatke iz teorije oblikovanja 	
Analitički tip	<ul style="list-style-type: none"> - likovni izraz temelji se na opažanju detalja - dijete polazi od detalja prema cjelini - cjelina likovnog izraza dobiva se povezivanjem detalja 	
Sintetski tip	<ul style="list-style-type: none"> - likovni izraz temelji se na cjelini objekta i samog likovnog izraza - dijete sve oblike svodi na jednostavne likove i njihove jasne odnose 	

Slike 4-11. *Primjeri dječjih crteža uvjetovani likovnim sposobnostima djeteta (Herceg i sur., 2010)*

Prema preferencijama uporabe likovno-izražajnih sredstava, razlikujemo šest likovnih tipova djece: koloristički, grafički, konstruktivni, impulzivni, prostorni i dekorativni tip. Priroda likovnog izraza djeteta kolorističkog tipa temelji se na uporabi intenzivnih boja. Njegov je likovni uradak najčešće izveden vrlo pomno odabranim plohama i sugestivnim bojama. Dijete grafičkog tipa svoje likovne uratke temelji na uporabi crta. „Linearno izražavanje mu je najuspješnije. Ako koristi boju u svom likovnom izrazu, tada su u uratku prisutni grafički elementi i daju okosnicu kompoziciji“ (Herceg i sur., 2010, str. 63). Likovni uradak djeteta konstruktivnog tipa temelji se na čvrstom rasporedu crta i ploha. Kompozicija je građena od skladnih dijelova i njihovih odnosa što ostavlja dojam funkcionalne arhitekture. Glavna karakteristika impulzivnog tipa djeteta je da što se njegov likovni izraz temelji na spontanosti i trenutnoj invenciji. „Dijete se manje obazire na cjelinu i unutar nje na međusobnu vezu likovnih elemenata. Više pozornosti usmjerava na svoju reakciju i brzinu neposrednog izražavanja“ (Herceg i sur., 2010, str. 63). Prostorni tip djeteta svoj likovni „izraz temelji na prikazu prostora s ciljem relativnog ranog svladavanja optičkog prikaza prostora“ i perspektive, a dekorativni „na uporabi ploha i plošno-ritmičkog rasporeda likovnih elemenata“ (Herceg i sur., 2010, str. 63). Njegov uradak djeluje dekorativno i podsjeća na primijenjenu umjetnost (Herceg i sur., 2010). Slike 12-17 prikazuju primjere dječjih crteža određenih likovnih tipova uvjetovanih uporabom likovno-izražajnih sredstava.

Tablica 3.

Primjeri dječjih crteža uvjetovani uporabom likovno-izražajnih sredstava djeteta

Koloristički tip	Grafički tip	Konstruktivni tip
		
Impulzivni tip	Prostorni tip	Dekorativni tip
		

Slike 12-17. *Primjeri dječjih crteža uvjetovani uporabom likovno-izražajnih sredstava djeteta*

(Herceg i sur., 2010)

5. Likovno djelo i likovni izraz djece predškolske dobi

U predškolskim ustanovama, djeca najčešće ostvaruju *prvi dodir* s brojnim likovnih tehnikama i materijalima u plošnom (crtanje i slikanje) i prostorno-plastičnom oblikovanju. Kroz niz metodičko osmišljenih likovnih aktivnosti, djeca ovladavaju likovnim tehnikama i postupno usvajaju terminologiju likovnog izraza. Kako bi djeca bila zainteresirana za izvedbu likovnih aktivnosti, ona moraju biti motivirana za njih. Motivacija treba biti spontana i radosna iz razloga što ona u djeci pobuđuje poticaj za usvajanje likovnog jezika i oslobađanje njihovih stvaralačkih potencijala, odnosno njihove kreativnosti. Odgojitelji su dužni usmjeriti djetetov interes i pažnju k onome što dijete želi ostvariti. Postoji nekoliko načina za to poput usmjeravanja pažnje, aktiviranja sjećanja, maštanja, zamišljanja i igara s likovnim materijalima (Šipek, 2015). Odgojiteljima su *raširene ruke* prilikom osmišljavanja likovnih aktivnosti. Oni samo ne smiju zaboraviti kako „u provođenju likovnih aktivnosti s djecom nema mjesta pravilima, zakonitostima i kritici jer su oni momentalni zagušivači kreativnosti, slobode, samopouzdanja i radoznalosti“ (Balić Šimrak, 2011, str. 5).

„Likovne aktivnosti u radu s djecom predškolske dobi možemo podijeliti na:

- aktivnosti u kojima dijete samoinicijativno i spontano započinje s likovnim izražavanjem birajući likovno sredstvo koje mu je nadohvat ruke te stvara neovisno o drugima,
- aktivnosti koje planira i provodi odgajatelj/ica, a koje imaju svoje ciljeve i zadatke u odnosu na cjelokupni plan i program skupine“ (Balić Šimrak, 2011, str. 8)

Prve aktivnosti su odličan izvor informacija o djetetu i svim njegovim emocijama, željama i mogućnostima. Druge aktivnosti djetetu daju slobodu u izražavanju svoje osobnosti. To je ujedno i prilika da odgojitelji zajedno s djecom istražuju i dođu do novih zanimljivih spoznaja i likovnim materijalima i tehnikama. „Pri tome je važno dobro isplanirati likovnu aktivnost, ali i ostaviti prostora za iznenađenje i promjenu tijekom aktivnosti ukoliko se stvori potreba za to“ (Balić Šimrak, 2011, str. 8). Ukoliko odgojitelji kreiraju posebnu stvaralačku atmosferu, nalik onoj u umjetničkom ateljeu, zasigurno će djeci omogućiti još slobodnije i interesantnije uključivanje u likovne aktivnosti (Balić Šimrak, 2011).

Osim praktičnog rada, dijete se postupno osposobljava i za čitanje likovnog jezika na djelima likovnih umjetnosti. Najpravilniji je zorni pristup likovnim djelima. Time se podrazumijevanju posjete brojnim izložbama i muzejima (promatranje skulptura i arhitekture u ambijentu u kojem se djela likovne umjetnosti nalaze). Nadalje, ako se odgojitelji služe reprodukcijama u svome rade, one trebaju biti jasne, velike, nenametljivo postavljene i

obrađeni sa jasno određenim ciljem. Odgajatelji prije svega trebaju izvrsno poznavati problematiku koju obrađuju, da bi jasno i precizno mogli postavljati pitanja i davati odgovore o likovnom problemu. Nadalje, prilikom analize likovnog djela, djecu ne smiju zaboraviti upoznati s motivom i likovnim elementima kojima se umjetnik služio (Rosić, 1984).

6. Likovne tehnike u aktivnostima likovne kulture u predškolskim ustanovama

Likovni materijali i likovne tehnike predstavljaju osnovna sredstva pri likovnom stvaralaštvu djece. Likovnim materijalima podrazumijevamo sve one stvari kojima djeca oblikuju likovno djelo (tuš, akvarel), a likovnim tehnikama sav pribor, sve materijale i postupke kojima se materijali oblikuju (drveni štapić, kist, razrijeđena voda). Odgojitelji imaju mogućnost kombiniranja različitih likovnih tehnika ukoliko poštuju načelo od jednostavnog prema složenijem, odnosno djeca prvo uče o svakoj tehnici pojedinačno prije no što ih međusobno kombiniraju (Herceg i sur., 2010).

U pogledu brojnih likovnih tehnika interpretiraju se samo one koje odgovaraju likovnom razvoju djece predškolske dobi. U tablici 4 prikazane su likovne tehnike koje odgojitelji najčešće koriste u radu s djecom predškolske dobi.

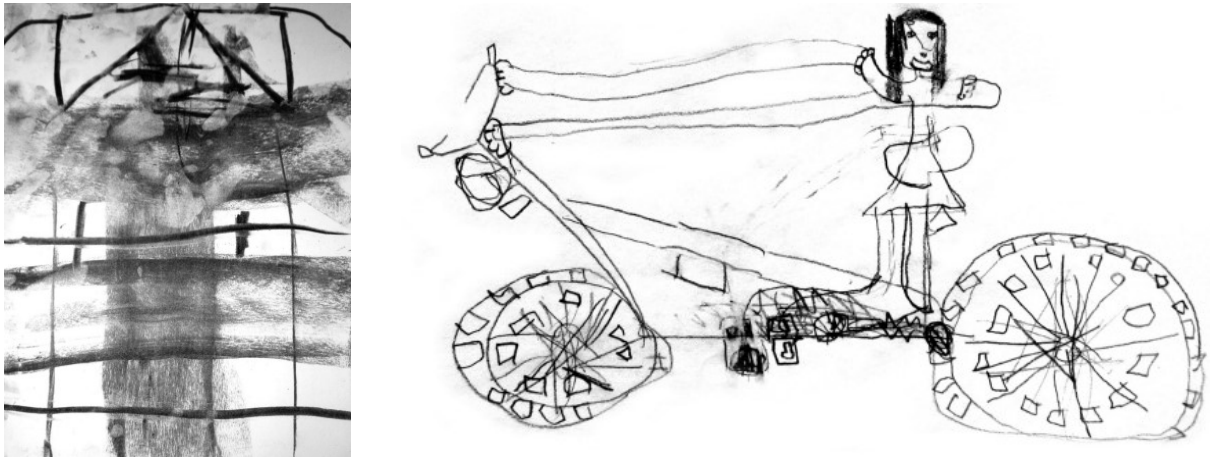
Tablica 4.

Podjela likovnih tehnika prema područjima (Jakubin, 1990; Šimrak Balić, 2010).

Crtačke tehnike	meka olovka, olovka u boji, crtaća kreda, ugljen, kemijska olovka, flomaster, tuš-pero, tuš-drvice, lavirani tuš
Slikarske tehnike	akvarel, gvaš, tempera, uljni pastel, suhi pastel, voštani pastel, kolaž papir, kolaž iz časopisa, vitraj, mozaik
Kiparske tehnike	glina, glinamol, plastelin, papir, kaširana papir-plastika, žica, oblikovano drvo, masa izrađena od brašna i vode, otpadni materijal konop
Grafičke tehnike	monotipija, pečatni tisak, zrcalni tisak
Arhitektonske tehnike	izrada prostornih maketa
Primijenjena umjetnost	keramika, tkanje, slikanje na svili, oblikovanje lutaka
Dizajn	oblikovanje plakata, čestitku, pozivnica
Ostalo	didaktički-neoblikovan materijal (ambalaža, kamen, pijesak, karton, metalne folije, plastika i sl.)
Novi mediji	rad na računalu, fotografija, video

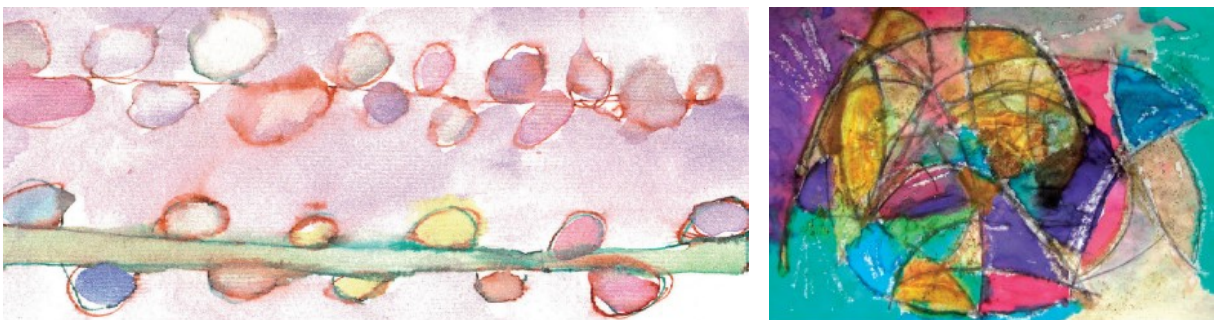
6.1. Primjeri dječjih uradaka s obzirom na vrste likovnih tehnika

Crtačke tehnike uvjerljivo zauzimaju „prvo mjesto kad je pitanju redovitost korištenja“ likovnih tehnika „i upravo je to područje u kojem dijete ostvaruje radove neodoljive ekspresije“ (Jurković i sur., 2010, str. 62). Slika 18 prikazuju dva dječja crteža koja su nacrtala djeca u dobi od pet do šest godina. Prvi crtež *Dvorac* nacrtan je likovnom tehnikom ugljen, a drugi crtež *Bicikl* likovnom tehnikom olovka.

Slika 18. *Dvorac i Bicikl* (Jurković i sur., 2010)

Slikarske tehnike djeci pružaju mogućnost izražavanja emocija bojom kojom ukrašavaju prizore atmosfere koju osjećaju ili koju žele drugima dočarati. Slika 19 prikazuju dječje crteže koja su naslikala djeca u dobi od šest do sedam godina. Dječji crtež *Cicamace* naslikan je likovnom tehnikom akvarel, a dječji crtež *Istraživanje bojom i ugljenom* likovnom tehnikom prirodni batik.

Slika 19. *Cica mace i Istraživanje bojom i ugljenom* (Višnjic Jevtić i sur., 2010)

Kiparske tehnike za djecu su sasvim spontan i prirodan način izražavanja jer uz pomoć svojih malih prstića djeca najlakše oblikuju ono što žele predočiti drugima. Slika 20 prikazuju dva dječja uratka koja su izradila djeca u dobi od tri do pet godina. Dječji uradak *Polarne*

životinje napravljen je likovnom tehnikom plastelin, a dječji uradak *Sandala* likovnom tehnikom glina.

Slika 20. *Polarne životinje i Sandala* (Beneta i sur., 2010)

Grafičke tehnike djeci predstavljaju stvaralaštvo koje im nudi mogućnost nadograđivanja svog likovnog doživljaja i iskustva te poticaj da kroz ljepotu tehnike još bolje zaokruže svoje djelovanje na području likovnosti (Borko i sur., 2010). Slika 21 prikazuju tri dječja uratka nastala uz pomoć likovnih tehnika kolaž tisak, monotipija i pečatni tisak.

Slika 21. *Likovne tehnike: kolaž tisak, monotipija i pečatni tisak* (Borko i sur., 2010)

Arhitektonske tehnike obogaćuju vizualnu i prostornu percepciju djece. „Osim toga i svaka intervencija u prostoru sobe u kojoj borave djeca, oblikovanje centara aktivnosti, također pripada arhitektonskom promišljanju unutarnjeg uređenja prostora i, štoviše, daje dragocjene podatke o tome kakvu organizaciju prostora djeca žele“ (Špoljar i sur., 2010). Slika 22 prikazuje dječji uradak *Soba* koji su izradila djeca u dobi od četiri do pet godina.

Slika 22. *Soba* (Špoljar i sur., 2010)

6.2. Primjeri likovnih aktivnosti

„Djeca rado slijede postavke kreativnosti - razmišljati jednostavno, izaći iz okvira, ne postoji nemoguće, ne odustajati. Sve to je moguće u svakoj grupi i sa svakim djetetom, ako odgajatelj razumije dijete“ (Vidović, 2015, str. 23). U nastavku su navedeni primjeri raznolikih likovnih aktivnosti koje odgojitelji mogu koristiti u radu s djecom predškolske dobi.

Crtamo (slikamo) točkicama

Djeca predškolske dobi u sebi imaju veoma snažnu potrebu za kretanjem i dinamikom, stoga je aktivnost tijekom koje će oni mekom olovkom, olovkom u boji ili uljnim pastelom crtati točkice na papiru za njih vrlo smirujuća i opuštajuća aktivnost. Ova aktivnost može se provoditi i slikajući (likovnom tehnikom temperom ili tušem) (Adamović i sur., 1989).

Crtamo (slikamo) na različitim podlogama

Ovom likovnom aktivnošću poticat će se dječja prirodna radoznalost i želja za otkrivanjem i eksperimentiranjem na novim podlogama za crtanje (slikanje). Primjerice, djeca će spoznati kako crtati (slikati), osim na običnom bijelom papiru, mogu i na novinskom papiru, plastičnoj boci, limenom poklopcu, kišobranu, kravati, na tatinom starom šeširu ili maminoj haljini. (Adamović i sur., 1989).

Igra osnovnim bojama

S ciljem shvaćanja postojanja boja i njihove prepoznatljivosti u prirodi i na likovnim djelima, djeca će za analizirati tri različita cvijeta prema izgledu i obilježjima (cvijeće crvene, žute i plave boje). U daljnjem tijeku aktivnosti djeca će pokušati opisati osobine zapaženih boja i crtanjem (slikanjem) prikazati konkretni motiv cvijeća. Poigrat će se osnovnim bojama i uvježbavati procese zapažanja i uspoređivanja (Herceg i sur., 2010).

Prskamo bojama

Aktivnost prskanja bojama s tuševima u boji uz pomoć neobičnog likovnog pribora (četkice za zube ili prskalice od parfema) zadovoljava dječju potrebu za spoznavanje čistih i intenzivnih boja i eksperimentiranje kako i čime se sve može prskati u okolini. Neke od mogućnosti prskanja bojama su: promatramo i uočavamo razlike prije i poslije prskanja, prskamo jednom bojom i prskamo boju preko boje (Adamović i sur., 1989).

Otkrijmo svijet boja

Sve iz prirode što može poslužiti kao obojeni trag, može poslužiti i kao boja za slikanje (npr. talog od kave, sok od jagode, višnja, rajčica, crveno zelje, cvijeće, lišće, čađa). Svojim malenim prstićima djeca će oslikati papir ili tkaninu otkrivajući pritom čime se sve još iz prirode može slikati (Adamović i sur., 1989).

Otkrijmo nove boje

Ovom aktivnošću u djeci se pobuđuje radost, motiviranost, uzbuđenje i zainteresiranost za otkrivanje novih boja na njima neobičan način. Djeca mogu otkriti nove boje ukoliko poznatu boju pomiješaju s bijelom bojom, vodom, grudom snijega, mlijekom, jajem ili uljem. Novo otkrivenim bojama djeca će proizvoljno naslikati zamišljeno, a potom i ispričati svoju novonastalu likovnu priču (Adamović i sur., 1989).

Slikamo probušenom konzervom

U manje konzerve ili bočice od tekućeg sapuna ili šampona, odgojitelji će pripremiti raznobojne boje tempera. Slobodnim i kontroliranim pokretima ruku, djeca će ostavljati trag na papiru. Kao što *teče* boja, tako će *teći* i dječje emocije na papiru (Adamović i sur., 1989).

Crtamo u ogledalu

Ovu aktivnost karakterizira to što djeca ne gledaju u podlogu ispred sebe na kojoj crtaju, već u podlogu u ogledalu koje se nalazi ispred njega. Iako će se dijete teže likovno izraziti, ovim postupkom on jača koncentraciju, orijentaciju u prostoru razvijajući pritom svoje vizualno pamćenje (Adamović i sur., 1989).

Neobično crtanje

Aktivnost neobičnog crtanja može se izvoditi na više načina: crtanje samo lijevom rukom, crtanje lijevom i desnom rukom istovremeno, crtanje vezanih očiju, stanje desnom nogom, crtajmo ispod stola (podloga za crtanje je zalijepljena na unutrašnjem djelu stola, djeca crtaju sjedeći, ležeći ili čučajući), i sl. Ovom aktivnošću razvija se osjećaj smirenosti kod djeteta, ali i osjećaji dobrote i prijateljstva među djecom. Ovakvim primjerima crtanja, djeca stječu sigurnost i samopouzdanje u svoje likovne sposobnosti (Adamović i sur., 1989).

Mokro na mokro

Odgojitelji pripremaju sve potrebne materijale tako da za početak čistom vodom premažu cijelu podlogu po kojoj će djeca kasnije slikati igrajući se bojama po njihovoj želji. *Eksplozija*

boja koja će se desiti djecu opušta i u njima budi želju za novim eksperimentiranjem (Adamović i sur., 1989).

Batik

Ovom aktivnošću djecu se upoznaje s drevnom tehnikom slikanja uz pomoć voska. Djeca hladnim voskom slikaju željeni motiv na papiru, nakon čega pristupaju bojanju crteža prirodnim bojama koje su uz pomoć odgajatelja pripremili. „Samostalna izrada boja idealna je za poticanje djeteta na istraživanje boja“ (Višnjic Jevtić i sur., 2010, str. 21).

Igra linija

Nakon što se prisjeti linija koje je prethodno upotrebljavao prilikom crtanja, dijete zamišlja i crta npr. tužnu i veselu liniju, nježnu i grubu liniju, uplašenu i hrabru liniju, mirnu i nemirnu liniju, lijepu i ružnu liniju, sretnu i tužnu liniju, linije koje se vole, linije koje se ne vole ili nasmijane linije. Nakon toga dijete može kreativno pokušati osmisliti i nacrtati liniju koju nitko dosad nikada nije vidio (Adamović i sur., 1989)

Nižemo predmete

Osim što će djeca naučiti nizati po horizontali i/ili vertikalni i spoznati koje sve oblike nizanjem mogu stvoriti (npr. ogrlicu i dekorativni ukras), djeca će metodom otkrivanja upoznati vrste pogodnog materijala za nizanje poput plodova jeseni (kesteni, orasi), češera, cvjetića, školjki, žetona i kockica (Došen Dobud, 2018).

Igra glinom i plastelinom

Aktivnosti s glinom i plastelinom primjenjuju se kao odlično sredstvo za razvijanje motorike šake i prstiju. Uz glinu i plastelin, djeci je vrlo dobro ponuditi raznovrsne posudice uz pomoć kojih će oni oblikovati zamišljeno. Ovom aktivnošću djeci se daje sloboda za istraživanje i spontano djelovanje. Djeca će ispitivati različite mogućnosti gline i plastelina naljeppljivanjem na posudicu, ispunjavanjem njenoga dna, vađenjem, preoblikovanjem te formiranjem zamišljenih masa (Došen Dobud, 2018).

Otiskivanje i utiskivanje u glinamolu

Za uspješno izvođenje ove aktivnosti, potrebno je pripremiti što neobičnije i raznovrsnije predmete jer oni privlače djecu i u njima pobuđuju veliku pažnju i želju za istraživanjem i otkrivanjem. S predmetima se može manipulirati na više načina u toku rada. Primjerice, otiskujemo jedan predmet više puta promatrajući pritom otiske koje dobivamo, otiskujemo

dva predmeta otkrivajući karakteristike svakog otiska, otiskujemo više predmeta jedan preko drugoga uočavajući što je otisnuto, itd. (Adamović i sur., 1989).

Pečatni tisak

Ova aktivnost naziva se još i tehnika jednostavnog otiskivanja uz pomoć krumpira. Nakon što se krumpir prepolovi, na svakoj se njegovoj polovici napravi željeni oblik (voće, cvijet, geometrijski lik, oblak, itd.) i njime se boja otisne na papir (Borko i sur., 2010).

Kolažni tisak

Za ovu aktivnost „potrebno je prikupiti materijale različitih površinskih tekstura (tkanina, čipka, mrežica, karton, folija, špaga, čačkalice, brusni papir i sl.) koji se izrezuju i lijepe na karton premazan ljepilom (Borko i sur., 2010, str. 25). Ponavljanje istog postupka je izrazito važno kako bi djeca bila u mogućnosti uočiti uzročno-posljedičnu vezu, odnosno zašto se nešto dogodilo (npr. ako je predebeli sloj boje, otisak je nejasan). Izrađene matrice mogu se više puta koristiti. Djeca vole razmjenjivati matrice isprobavajući pritom tuđe matrice (otiske) ma svoj način. „Tako sa samo nekoliko matrica može uživati cijela grupa isprobavajući različite boje, nijanse, kombinacije boja, igre toplo-hladno, kiša-sunce, zamišljajući likove iz bajki, neobična bića i dr. U starijoj grupi može se napraviti izložba ovakvih grafika“ (Borko i sur., 2010, str. 25). Ovom likovnom aktivnošću potiče se cjelokupni razvoj djeteta (motorika, mašta, zaključivanje, radoznalost, kreativnost i ushićenost) (Borko i sur., 2010).

Igra s žicom

Konkretnim manipuliranjem žice dijete spoznaje pojmove kao što su volumen, unutarnji i vanjski prostor, odnosi u prostoru i veličina. Ponudom različitih predmeta (kutija, olovka, tuljac od papira) preko kojih se žica može omotavati i skidati, djeca proširuju mogućnost istraživanja otpora žice i načina njenog savijanja u različite oblike. Ova aktivnost ima izrazit istraživačko-spoznajni karakter i djeci je vrlo zanimljiva.

Obojimo kamenje

Kamen kao neoblikovani materijal čest je u likovnim aktivnostima predškolske dobi. Slažući, bojajući i kombinirajući kamenje različitih oblika i veličina, dijete stvara različite skulpture. Ono je oduševljeno kada je u mogućnosti manipulirati kamenjem i dirati ga uspoređujući pritom njihov oblik, teksturu, veličinu i težinu. Uz kamen, za dekoraciju je moguće upotrijebiti staklene kamenčiće, oblutke, školjke i grančice (Beneta i sur., 2010).

Izrada prostornih maketa

Građenje didaktički neoblikovanim materijalima (kutijice, čepovi, poklopci, trakice i sl.) podrazumijeva sastavljanje trodimenzionalnih oblika u novooblikovanu prostornu cjelinu. Ovom aktivnošću djeca slobodno grade i dodaju zamišljene elemente u prostor što ostavlja emocionalne dojmove na njih i povezuje ih s njihovim obiteljskim okruženjem i njihovom rodom kućom. Nadalje, djeca otkrivaju nove pojmove (veliko, malo, prazno, puno, gore, dolje) i kontraste jednostavnih i složenih oblika (Špoljar i sur., 2010).

7. Utjecaj likovnih aktivnosti na razvoj predškolskog djeteta

Razvoj likovnog izraza predškolskog djeteta, odgajatelj može poticati, pratiti i analizirati kroz četiri opće vrste razvoja (tjelesni, kognitivni, socijalni i emocionalni razvoj) i komunikacijski (vizualni) razvoj tijekom svih godina djetetova predškolskog likovnog odgoja i obrazovanja.

Tjelesni (i psihomotorni) razvoj temelji se na sposobnosti izvođenja preciznih pokreta prstiju, šake i ruke kao i na koordinaciji oka i ruke. On se potiče raznovrsnim aktivnostima izrezivanja jednostavnih oblika škarama, ispravnim razmazivanjem lijepila po papiru i modeliranjem brojnih predmeta od različitih materijala. Tjelesni razvoj zagovara i potrebu za pravilnim držanjem i uporabom likovnog pribora. Uporabom neotrovnih i neopasnih likovnih materijala i tehnika primjerenih dječjoj dobi, potiče se preciznost i spretnost u radu kojima se razvija vrlo važna taktilna i mišićno-zglobna osjetljivost u radu. U sklopu tjelesnog razvoja navodi se i zdravstveni razvoj koji se odnosi na izlaganje i učenje djece radu pod svjetlom ili u prirodnom osvjetljenju, na ispravno sjedenje u stolici i na primjereni razmak držanja glave od radne površine za vrijeme likovnog izražavanja te na važnost održavanja osobne higijene, pranja ruku, čišćenja i uređenja prostora kao i zaštite odjeće i radne površine tijekom i nakon likovnog stvaralaštva (Herceg i sur., 2010).

Kognitivni (spoznajni) razvoj odnosi se na poticanje kognitivnih procesa djece, odnosno poticanje sposobnosti sve boljeg opažanja i spoznavanja prostora i predmeta uokolo sebe (veličina, dubina, tekstura, oblici, boja i sl.), sposobnosti spoznavanja kretanja (kružno, linijski-pravocrtno), sposobnosti spoznavanja vremena i poticanje stjecanja različitih iskustva i spoznaja o sebi i drugima. Za djecu se osmišljavaju aktivnosti uz pomoć kojih će ona doći do spoznaja otkrivanja nepoznatog svijeta o predmetima i materijalima što su ih stvorili ljudi. Nadalje, raznovrsnim likovnim aktivnostima i problemskim situacijama zadovoljava se dječja prirodna potreba za maštanjem, traganjem, istraživanjem, eksperimentiranjem i rješavanjem problema. Dijete „zapaža slijed, veze, događaje, radnje, ishode i provjerava ih promatranjem,

jednostavnim pokusom, radom, različitim oblicima izražavanja, stvaranja, grupiranje predmeta i pojava, usporedbom među predmetima, kvalitativnim i kvantitativnim odnosima likovnih pojmova“ te time uči izražavati svoju likovnu priču (Herceg i sur., 2010, str. 69). Iako djeca ponekad *ništa* ne stvore, ne treba ih se obeshrabriti već ih treba *pogurnuti prema naprijed*, i dalje poticati jer samo tako se stvaraju preduvjeti likovnog stvaralaštva (Jurković i sur., 2010; Herceg i sur., 2010).

Socio-emocionalni razvoj podrazumijeva mnoge dječje osobine poput neovisnosti, samostalnosti, odgovornosti i razvoja osjećaja uspješnosti. „Djeca se navikavaju na pospremanje upotrebljivih sredstava. Samostalno koriste različite materijale, pribore, alate i pomagala. Pripremaju predmete za likovnu aktivnost. Izrađuju jednostavna sredstva za igru i igračke od papira, tkanine, vune, metalne folije, bakrene žice, plastike...“ (Herceg i sur., 2010, str. 68). Likovno izražavanje pobuđuje mnogobrojne pozitivne osjećaje sigurnosti, prihvaćenosti, uspješnosti i marljivosti kod djece. Svi ti osjećaji uvjetuju njihove buduće komunikacijske odnose s vršnjacima i odgojiteljima. U djeci se *rađaju* želje za uspostavljanje komunikacije i prebivanje u blizini drugog djeteta. „Poticanje osobnosti temelji se na samopoštovanju, pozitivnoj slici o sebi, osobnim kvalitetama, dosadašnjim i budućim postignućima, sudjelovanjem u aktivnostima kojima se postižu osobne vrijednosti“ (Herceg i sur., 2010, str. 69). Nadalje, socio-emocionalni razvoj podrazumijeva i uvažavanje vlastitog i tuđeg rada kao i samostalno korištenje različitog likovnog pribora.

Komunikacijski (vizualni) razvoj čini temelj djetetovih međuljudskih odnosa. Ono podrazumijeva usvajanje pojmova likovnog jezika, savladavanje rada likovnim tehnikama (npr. upoznavanje čistih i izvedenih boja, razvoj sposobnosti za diferenciranje razlika u bojama, uočavanje različitih oblika u prostoru i njihov plošni prikaz, upoznavanje kiparskih materijala), razvijanje sposobnosti vizualnog pamćenja, učenje kulture govorenja i ponašanja pri promatranju i razumijevanju umjetničkih djela (Herceg i sur., 2010). „Likovnim izražavanjem djeca bogate likovni rječnik, razvijaju osjetljivost za osnovne likovne elemente, sposobnost korištenja likovnog jezika i likovnih tehnika za izražavanje osobnih doživljaja, misli, osjećaja“ (Herceg i sur., 2010, str. 70).

ZAKLJUČAK

Nevjerojatno putovanje započinje onoga trenutka kada dijete krene u dječji vrtić. Kroz igru i maštu, dijete uči živjeti s drugima i odnositi se prema zadanim pravilima. Uloga odgojitelja u organiziranju aktivnosti, oblikovanju i izboru materijala te pružanju podrške i poticaja na stvaranje, kreiranje i učenje djece o sebi i svijetu koji ga okružuje; usmjerena je na uvažavanje i podražavanje djetetovih interesa. Djeca predškolske dobi u svim oblicima umjetnosti, a posebno u likovnoj, izražavaju svoju kreativnost i svoje velike stvaralačke potencijale. Ona imaju svoj poseban likovni jezik. Na roditeljima i odgojiteljima je da ga osluškuju, razumiju i poštuju. Likovne aktivnosti ključne su za razvijanje umjetničke naobrazbe i likovnog jezika djece, no i za mnoge druge aspekte razvoja. Likovnim aktivnostima potiče se koordinacija oka i ruke, radne navike, bolja koncentracija, samostalnost u radu, uvažavanje vlastitog i tuđeg rada, razvijanje estetskih kvaliteta i vizualna komunikacija kroz usvajanje pojmova likovnog jezika, razumijevanje umjetničkog djela, razvijanje divergentnog mišljenja, opuštanje organizma i lučenje hormona sreće i sl. Prilikom osmišljavanja i organiziranja različitih likovnih aktivnosti, odgojitelji ne trebaju voditi računa samo o likovnim interesima djece, prirodnom likovnom razvoju djece i likovnim tehnikama s kojima djeca vole raditi, već i o slobodi njihova likovnog izražavanja. Slobodi kojom se djeci *daju krila* da polete u svoj svijet mašte i stvaralaštva *do Mjeseca i natrag*. To je preduvjet koji omogućuje odgojiteljima da otkrivaju unutarnji svijet djeteta i bolje upoznaju kako bi poticali bogatstvo likovnog izraza svakog pojedinog djeteta u skupini.

LITERATURA

- Adamović, N., Bojković Stanić, D., Leka, M., Krsmanović, M., Katić, M. i Šuković, Lj. (1989). *Igre i aktivnosti dece do polaska u školu*. Nova prosveta.
- Balić Šimrak, A. (2010). Predškolsko dijete i likovna umjetnost. *Dijete, vrtić, obitelj, 16-17* (62-63), 2-8. <https://hrcak.srce.hr/124737>
- Balić Šimrak, A., Šverko, I. i Županić Benić, M. (2011). *U prilog holističkom pristupu kurikulumu likovne kulture u ranom odgoju i obrazovanju*. U. Žabčić, D., Balić Šimrak, A., Levačić, Lj. i Horvat Blažinović, K. (Ur.) *Umjetničko djelo u likovnom odgoju i obrazovanju* (str. 51-62). Europski centar za sustavna i napredna istraživanja i Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. <https://www.bib.irb.hr/555803>
- Beneta, Ž., Bucković, I., Vekić Kljaić, V., Boštjančić, M., Rogulj, E., Jedrejčić, E., Uvodić, K., Balić, M. i Gršković, J. (2010). Kiparske tehnike. *Dijete, vrtić, obitelj, 16-17* (62-63), 30-37. <https://hrcak.srce.hr/124745>
- Borko, A., Batinić Puškarić, B., Vekić Kljaić, V. i Jedrejčić, E. (2010). Grafičke tehnike. *Dijete, vrtić, obitelj, 16-17* (62-63), 24-27. <https://hrcak.srce.hr/124740>
- Došen Dobun, A. (2018). *Djeca otkrivaju tajne svijeta: priručnik za odgojitelje u dječjim vrtićima*. Alinea.
- Đuranović, M., Klasnić, I. i Matešić, I. (2020). Poticanje dječje kreativnosti u predškolskim ustanovama. *Školski vjesnik: časopis za pedagogijsku teoriju i praksu*, 69 (1), 89-110. <https://hrcak.srce.hr/247377>
- Grbeša, I. (2020). Likovno izražavanje djece s teškoćama u razvoju. *Varaždinski učitelj: digitalni stručni časopis za odgoj i obrazovanje*, 3(3), 56-69. <https://hrcak.srce.hr/234457>
- Grgurić, N. i Jakubin, M. (1996). *Vizualno-likovni odgoj i obrazovanje: metodički priručnik*. EDUCA.
- Herceg Varljen, L., Rončević, A. i Karlavaris, B. (2010). *Metodika likovne kulture djece rane i predškolske dobi*. Alfa d.d. i Sveučilište u Rijeci.

- Huzjak, M. (n.d.a). *Razvoj likovnog izražavanja i stvaranja u djece (1)* [PowerPoint slajdovi].
<http://likovna-kultura.ufzg.unizg.hr/predavanja.htm>
- Huzjak, M. (n.d.b). *Razvoj likovnog izražavanja i stvaranja u djece (2)* [PowerPoint slajdovi].
<http://likovna-kultura.ufzg.unizg.hr/predavanja.htm>
- Ivanušec, S.M. (2021). Zašto vrtić nazivamo zajednicom koja uči?. *Bjelovarski učitelj*, 26 (1-3), 109-118. <https://hrcak.srce.hr/272581>
- Jakubin, M. (1990). *Osnove likovnog jezika i likovne tehnike: priručnik za likovnu kulturu*. Institut za pedagoška istraživanja Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- Jurković, T., Tomljanović, E., Gašpar, H., Štulić, S., Jedrejčić, E., Špoljar, S. i Andrašek, A. (2010). Crtačke tehnike. *Dijete, vrtić, obitelj*, 16-17 (62-63), 9-13. <https://hrcak.srce.hr/124738>
- Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta [MZOS]. (2014). Nacionalni kurikulum za rani i predškolski odgoj i obrazovanje.
<https://www.azoo.hr/app/uploads/2020/12/Nacionalni-kurikulum-za-rani-i-predskolski-odgoj-i-obrazovanje.pdf#:~:text=Nacionalni%20kurikulum%20za%20rani%20i%20pred%C5%A1kolski%20odgoj%20i,odgoja%20i%20obrazovanja%20djece%20rane%20i%20pred%C5%A1kolske%20dobi>
- Montgomery, H. (2020). *Doba vrtića od druge do navršene šeste godine*. OceanMore.
- PolkLillard, P. i LillardJessen, L. (2022). *Montessori od prvog dana: Odgoj djeteta od rođenja do treće godine života* (2. izdanje). Stilus knjiga, Zagreb
- Prevodnik, M. (n.d.). *Neki oblici postizanja uspjeha u nastavi likovnog odgoja s naglaskom na unutarnej i vanjskoj motivaciji učenika*. U R. Ivančević i V. Turković (Ur.) *Vizualna kultura i likovno obrazovanje* (str. 273-282). Hrvatsko vijeće međunarodnog društva za obrazovanje putem umjetnosti (InSEA).
- Radončević, Lj. (n.d.). *Neki psihološki i socio-etički aspekti likovnog odgoja*. U R. Ivančević i V. Turković (Ur.) *Vizualna kultura i likovno obrazovanje* (str. 261-271). Hrvatsko vijeće međunarodnog društva za obrazovanje putem umjetnosti (InSEA).

- Rosić, V. (1984). *Predškolski odgoj i društvo*. Samoupravna interesna zajednica društvene brige o djeci predškolskog uzrasta općine Buje, Labin, Pazin, Poreč, Pula, Rijeka i Rovinj; Pedagoško društvo Pula i Pedagoški fakultet Rijeka, OOUR nastavne djelatnosti Pula
- Šipek, B. (2015). Kako komunicirati likovnim jezikom djece. *Dijete, vrtić, obitelj*, 21 (79), 21-22. <https://hrcak.srce.hr/172745>
- Špoljar, S., Andrašek, A. i Gudek, N. (2010). Arhitektonske tehnike. *Dijete, vrtić, obitelj*, 16-17 (62-63), 38-39. <https://hrcak.srce.hr/124746>
- Tanay, R. I. (n.d.). *Vizualna kultura - likovni odgoj i obrazovanje - stanje i smjernice za 21. stoljeće*. U R. Ivančević i V. Turković (Ur.) *Vizualna kultura i likovno obrazovanje* (str. 285-296). Hrvatsko vijeće međunarodnog društva za obrazovanje putem umjetnosti (InSEA).
- Tomašević Dančević, M. (n.d.). *Djeca i okoliš: komunikacija likovnim/vizualnim i stranim jezikom*. U R. Ivančević i V. Turković (Ur.) *Vizualna kultura i likovno obrazovanje* (str. 213-226). Hrvatsko vijeće međunarodnog društva za obrazovanje putem umjetnosti (InSEA).
- Vidović, V. (2015). Dječji crtež kao komunikacijsko sredstvo djeteta i odrasloga. *Dijete, vrtić, obitelj*, 21 (79), 22-23. <https://hrcak.srce.hr/172746>
- Višnjić Jevtić, A., Vekić Kljaić, V., Gudek, N., Heker, S., Seksan, A., Štulić, S., Gulam, S., Uvodić, K., Košćević, D., Pinter, D., Jurković, T. i Tomljanović, E. (2010). Slikarske tehnike. *Dijete, vrtić, obitelj*, 16-17 (62-63), 14-23. <https://hrcak.srce.hr/124739>

POPIS SLIKA

Slika 1. Čimbenici stvaralačkog procesa	4
Slika 2. Primjeri dječjih crteža (faza šaranja)	9
Slika 3. Primjeri dječjih crteža (faza sheme)	9
Slika 4. Primjeri dječjih crteža uvjetovani likovnim sposobnostima djeteta (vizualni tip)	11
Slika 5. Primjeri dječjih crteža uvjetovani likovnim sposobnostima djeteta (imaginarni tip)	11
Slika 6. Primjeri dječjih crteža uvjetovani likovnim sposobnostima djeteta (intelektualni tip)	11
Slika 7. Primjeri dječjih crteža uvjetovani likovnim sposobnostima djeteta (ekspresivni tip)	11
Slika 8. Primjeri dječjih crteža uvjetovani likovnim sposobnostima djeteta (senzitivni tip)	11
Slika 9. Primjeri dječjih crteža uvjetovani likovnim sposobnostima djeteta (tip vizualnog pamćenja).....	11
Slika 10. Primjeri dječjih crteža uvjetovani likovnim sposobnostima djeteta (analitički tip)	11
Slika 11. Primjeri dječjih crteža uvjetovani likovnim sposobnostima djeteta (sintetski tip)	11
Slika 12. Primjeri dječjih crteža uvjetovani uporabom likovno-izražajnih sredstava djeteta (koloristički tip).....	12
Slika 13. Primjeri dječjih crteža uvjetovani uporabom likovno-izražajnih sredstava djeteta (grafički tip).....	12
Slika 14. Primjeri dječjih crteža uvjetovani uporabom likovno-izražajnih sredstava djeteta (konstruktivni tip)	12
Slika 15. Primjeri dječjih crteža uvjetovani uporabom likovno-izražajnih sredstava djeteta (impulzivni tip)	12
Slika 16. Primjeri dječjih crteža uvjetovani uporabom likovno-izražajnih sredstava djeteta (prostorni tip)	12
Slika 17. Primjeri dječjih crteža uvjetovani uporabom likovno-izražajnih sredstava djeteta (dekorativni tip)	12
Slika 18. Dvorac i Bicikl	15
Slika 19. Cicamace i Istraživanje bojom i ugljenom.....	15
Slika 20. Polarne životinje i Sandala	16
Slika 21. Likovne tehnike: kolaž tisak, monotipija i pečatni tisak	16
Slika 22. Soba	16

IZJAVA O IZVORNOSTI ZAVRŠNOG RADA

Izjavljujem da je moj završni rad izvorni rezultat mojeg rada te da se u izradi istoga nisam koristila drugim izvorima osim onih koji su u njemu navedeni.

Patricija Litvić